

Finnes det universelle løsninger for restaurering og skjøtsel av kulturmarkene?

Bolette Bele og Line Rosef, Planteforsk Kvithamar forskingssenter

E-post: bolette.bele@planteforsk.no

Sammendrag

Gjengroing er en av de største utfordringene man har i kulturlandskapet i dag. Innslaget av busker og trær bør i seg selv ikke være et kriterium for hvilke områder som er berettiget tilskudd. Det bør være kulturlandskapsverdiene som legger grunnlaget for tilpasningen av tiltak. Det er derfor nødvendig med brei og god kunnskap om dem og om hvordan de komplekse systemene faktisk fungerer. Man kan ikke overse de tradisjonelle driftsformene med ulike beite- og slåtte-systemer når man nå satser på kulturlandskap. Ved å sette inn like tiltak overalt vil man faktisk komme i den situasjonen at man visker ut den store variasjonen i kulturlandskapet.

Artikkelen er basert på en kronikk i Bondebladet 27. april 2005.

Kulturlandskapet og de gamle kulturmarkene står stadig i fokus. Og de verdiene (biologiske, kulturelle, estetiske, sosiale og økonomiske) vi finner i kulturlandskapet er og blir en viktig ressurs for det norske landbruket.

Forutsetningene for dette er selvsagt at man forvalter disse verdiene på en god og kunnskapsbasert måte slik at de brukes men ikke forbrukes. Med de nye miljøvirkemidlene som trådte i kraft fra 2004 har kommunene nå fått et lokalt ansvar for å forvalte og skjøtte kulturlandskapet på en god måte. For å lykkes med dette arbeidet og unngå feilprioriteringer er det behov for et bredt kunnskapsgrunnlag som sikrer variasjonen og verdiene ved hjelp av riktige tiltak. Beiting betraktes gjerne som en universal-løsning for forvaltning og skjøtsel i kulturlandskapet – men er slike universelle løsninger gode nok?

Figur 1. Kulturlandskapet har mange verdier som må forvaltes på riktig måte. Foto: Hovd/Rosef ©Planteforsk.

Hvor finner man den største variasjonen i dag?

Tidligere tiders bruk av naturressursene har hatt stor betydning for det landskapet vi ser i dag (Norderhaug *et al.* 1999). Folk ved kysten drev marka si på en annen måte enn det folk i fjellbygdene gjorde. De ulike driftsformene har resultert i ulike landskaps- og vegetasjonstyper, og et variert kulturlandskap.

Figur 2. Ulike driftsformer resulterte i ulike landskaps- og vegetasjonstyper. Foto: Jon Hamnes.

Slåttemarkene og restene etter disse er de mest artsrike kulturmarkene vi har med et stort innhold av urter. Til sammenlikning er beitemarkene mer grasdominerte, og artsinnholdet kan variere etter hvilke dyr som går på beite. De små restarealene av slåttemark (inkludert kanter, åkerholmer med mer) viser seg ofte å være meget artsrike. Slike områder bør prioriteres høyere enn de gjengrodede beitemarkene fordi de kan fungere som en kilde for nyetablering av kulturmarksarter når landskapet gjenåpnes. Det er derfor viktig at tilskuddsordningene fanger opp disse restarealene på en god måte.

Figur 3. Slåttemarkene har ofte et stort innhold av urter.
Foto: Bele/Rosef ©Planteforsk.

Figur 4. Beitemarkene er grasdominerte med en ujevn fordeling av planter. Foto: Hovd/Rosef ©Planteforsk.

Stor variasjon tillater ikke universal-løsninger

Gjengroing er en av de største utfordringene man har i kulturlandskapet i dag (Bele & Norderhaug 2004). Og det er en stor satsing på beiting og gjenåpning av gamle kulturmarkere ved hjelp av landbrukets miljøvirkemidler. Dette kan gi positive effekter for landskapet og det biologiske mangfoldet, men trolig vil forvaltningen av kulturlandskapet mislykkes om man ikke klarer å tilpasse tiltakene godt nok til de lokale forholdene. Ei kulturmark som inntil nylig har vært slått på en tradisjonell måte, vil tape mye av det biologiske mangfoldet hvis man velger å gå over til beiting. Velger man allikevel beiting som skjøtselsmetode er det viktig at dyreslag, antall dyr og beiteperiode tilpasses hvert enkelt område.

Innslaget av busker og trær bør i seg selv ikke være et kriterium for hvilke områder som er berettiget tilskudd. Selv om mange områder ennå ikke har busker og trær kan gjengroingsprosessene likevel ha kommet langt, i den forstand at de tradisjonelle kulturmarksartene er på vei ut og andre arter har kommet inn. Ofte ser man at kulturmark har behov for restaurering selv om skogen ikke ennå har tatt over. Men det vil da være snakk om en annen form for restaurering enn hogging og rydding! I enkelte gamle kulturmarkere er det nødvendig med innplanting av et tresjikt for å kunne komme tilbake til den (økologiske) tilstanden området hadde da det var i full drift (Bele 2002). Andre steder kan det være nødvendig med innsåing av ønskede arter på bakgrunn av kunnskap om området (Losvik & Austad 2002). Man kan altså ikke sette likhetstegn mellom restaurering av kulturmark og hogst/rydding.

Figur 5. Geitrams indikerer at området er kommet langt i gjengroingsprosessen selv om busker og trær ennå ikke har etablert seg. Foto: Bele/Rosef ©Planteforsk.

Figur 6. Mjødur er en nitrogenelskende plante som raskt inntar gjengroende kulturmarkere. Foto: Hovd/Rosef ©Planteforsk.

Undersøkelser dokumenterer at det er svært vanskelig å gjenskape de økologiske forholdene og den store variasjonen i plante- og dyrelivet i kulturmarker hvis gjengroingen har gått for langt (Rosef 2004). Dette kan blant annet ha sammenheng med at de ønska kulturmarksartene er fraværende i nærliggende områder og heller ikke finnes som frø i jorda. Når man skal prioritere forvaltning av områder er det derfor viktig å ta utgangspunkt i de arealene der det finnes et potensiale for å gjenskape det plante- og dyrelivet som karakteriserte kulturmarkene eller der det finnes andre verdier man ønsker å ta vare på.

Figur 7. Ulike elementer i kulturlandskapet krever tilpasset skjøtsel. Foto: Hovd/Rosef ©Planteforsk.

Figur 8. Kystlyngheiene krever spesielle skjøtselstiltak, tilpasset lokale forhold og tradisjoner. Foto: Bele ©Planteforsk.

Figur 9. Slåttemarkene krever årlig og sein slått. Foto: Bele/Rosef ©Planteforsk.

Figur 10. Plantemangfoldet i beitemarkene er bl.a. avhengig av hvilke dyr som går på beite. Foto: Rosef ©Planteforsk.

Det bør være kulturlandskapsverdiene som legger grunnlaget for tilpasningen av tiltak. Det er derfor nødvendig med brei og god kunnskap om dem og om hvordan de komplekse systemene faktisk fungerer. Man kan ikke overse de tradisjonelle driftsformene med ulike beite- og slåtte-systemer når man nå satser på kulturlandskap. Ved å sette inn like tiltak overalt vil man faktisk komme i den situasjonen at man visker ut den store variasjonen i kulturlandskapet. Det finnes med andre ord ingen universelle løsninger som er gode nok for å ivareta alle verdiene i de gamle kulturmarkene.

Referanser

- Bele, B. 2002. Restaurerings- og skjøtselstiltak i Blåora og Nybuslette, Budalen i Sør-Trøndelag 2003 - 2008. Grønn Forskning 35. 26 pp. Planteforsk, Stjørdal.
- Bele, B. & Norderhaug, A. 2004. Kulturmarksarter på vikende front. Kattefot, *Antennaria dioica* som studieart. Grønn kunnskap 8(10). 35 pp. Planteforsk, Ås.
- Losvik, M.H. & Austad, I. 2002. Species introduction through seeds from an old, species-rich hay meadow: Effects of management. *Applied Vegetation Science* 5: 185-194.
- Norderhaug, A., Austad, I., Hauge, L., & Kvamme, M. 1999. Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker. 252 pp. Landbruksforlaget.
- Rosef, L. 2004. Restoration of species-poor grasslands - effects of different grazing regimes upon biodiversity and landscape diversity. Dr. scient. thesis. Grønn kunnskap 8(8): 1-43.

Ansvarlig redaktør:
Forskningsdirektør Nils Vagstad

Fagredaktør denne utgaven:
Direktør Erik Revdal